
Anita Nyberg

Lönearbete – kvinnors befrielse och mäns beroende?

Såväl kvinnorörelse som arbetarrörelse har sökt stöd hos staten för att uppnå ekonomiskt oberoende, kvinnor från män och (manliga) arbetare från arbetsgivarna. I artikeln visas att sammanboende kvinnor har blivit mindre ekonomiskt beroende av män mellan 1975 och 1994 genom att såväl löneinkomster som transfereringar ökat. Ensamstående kvinnor med barn har svårare att försörja sig och sina barn på sin lön på 1990-talet än på 1970-talet. Det gäller också ensamstående fäder. För män generellt har utvecklingen inneburit minskade löneinkomster och ökat beroende av transfereringar från välfärdsstaten.

Begreppet ”ekonomiskt oberoende” har olika betydelser avhängigt av om det syftar på kvinnor eller män. En ekonomiskt oberoende kvinna är en kvinna som lönearbetar och som försörjer sig själv: *hon är ekonomiskt oberoende av en man* (Nyberg 1997). Ekonomiskt oberoende män talas det sällan om. När uttrycket förekommer, syftar det inte på en man som är ekonomiskt oberoende av en kvinna, utan en man som kan försörja sig utan att lönearbeta. *Han är ekonomiskt oberoende av lönearbete*. Begreppet ekonomiskt oberoende uttrycks på det viset i klasstermer när det gäller män, men i köns-termer när det gäller kvinnor. Ekonomiskt oberoende män är befriade från lönearbete och ekonomiskt oberoende kvinnor befrias genom lönearbete.

Anita Nyberg är professor inom området ”Könsperspektiv på arbete och ekonomi” vid Arbetslivsinstitutet.

En ekonomiskt oberoende man var på 1800-talet en gentleman med så stor förmögenhet att han inte behövde arbeta. Även idag kan en man få sin försörjning utan att lönearbeta, han kan med Esping-Andersens terminologi dekommodifieras. Med detta begrepp menas

”i vilken utsträckning individer, eller familjer, kan vidmakthålla en socialt accepterad levnadsstandard oberoende av marknadsdeltagande” (1990, s 37, detta och följande citat min översättning).

En dekommodifierad arbetare får inkomster som en social rättighet i form av arbetslöshetsunderstöd, sjukpenning, pension, m m. Dessa rättigheter minskar arbetarnas status som ”varor” (commodities) på en marknad och ger dem makt i förhållande till arbetsgivarna. För den (mansdominerade) arbetarrörelsen, inklusive fackföreningarna, har dekommodifiering därför alltid haft hög prioritet (Esping-Andersen 1990).

Oberoende från lönearbete är således ett kännetecken på (manliga) arbetares frigörelse, medan rätten till lönearbete är ett kännetecken på kvinnors frigörelse. Både arbetare och feminister har sökt stöd för sina krav på frigörelse hos välfärdsstaten. Välfärdsstaten har potentialen att befria män från "marknadens piska" (Palme 1990, s 8) och "pressa tillbaka gränserna för kapitalisternas makt" (Esping-Andersen 1990, s 16) genom dekommodifiering (befrielse från avlönat arbete). Den har också potentialen att "minska tvånget för kvinnor att träda in i eller stanna i ett äktenskap på grund av ekonomisk sårbarhet" och att öka kvinnors "kapacitet att bilda och vidmakthålla autonoma hushåll", för att använda Orloffs uttryck (1993, s 321) genom kommodifiering (tillgång till avlönat arbete).

Den svenska välfärdsstaten uppfattas ofta som såväl "arbetarvänlig" som "kvinnovänlig". Sverige ses som arketyper för en socialdemokratisk välfärdsregim karaktäriserad av universalism, omfattande risktäckning, generösa nivåer i socialförsäkringarna och jämlikhet. Eftersom socialdemokratiska regimer är mer dekommodifierande än liberala och konservativa välfärdsregimer, är de också de mest arbetarvänliga (Esping-Andersen 1990, 1999; Esping-Andersen & Korpi 1987; Korpi & Palme 1998; McFate m fl 1995; Pierson 1996; Stephens 1996).

Jämställdhet (mellan könen), som ett av välfärdsstatens mål, är av senare datum än jämlikhet (mellan klasser). Det var på 1960- och 1970-talen som svensk politik omformades med det uttalade målet att forma ett nytt sorts samhälle där både kvinnor och män kunde kombinera lönearbete med föräldraskap. Många forskare, särskilt icke-skandinaver, menar att denna politik har varit framgångsrik. I jämförande studier finner man vanligtvis att Sverige i förhål-

lande till andra länder är "kvinnovänligt". Välfärdsstaten underlättar kvinnors förvärvsarbete genom offentligt finansierad barnomsorg, särbeskattning, ett individuellt baserat socialförsäkringssystem, m m. (Daly 2000; Duncan 1996; Lewis 1993, 1997; Lewis & Ostner 1991; Sainsbury 1994, 1996, 1999; Siaroff 1994; Singh 1998; Walby 1994). Jämför man kvinnor och män i Sverige framstår dock inte Sverige som ett jämställt land och politiken inte som lika framgångsrik i det avseendet (SOU 1998:6) Skandinaviska forskare framhåller ofta den motstridiga karaktären i välfärdsstaten. Den har potentialen att befria, men reproducerar också maktrelationer mellan kvinnor och män i ny skepnad (Borchorst & Siim 1987; Hernes 1987; Hirdman 1990).

Syftet med denna artikel är att undersöka om kvinnor i Sverige blev mindre ekonomiskt beroende av män i familjer och om kvinnors kapacitet att bilda och vidmakthålla autonoma hushåll ökade mellan 1975 och 1994 och i så fall om detta uppnåddes genom kommodifiering (avlönat arbete) eller dekommodifiering (transfereringar från välfärdsstaten). Jämförelsen görs med hjälp av data, som sammanställts av SCB, och som täcker alla olika sorts inkomstkällor uppdelade på kvinnor och män. Dessa data¹

1. Dessa data som togs fram av SCB i samband med *Kvinnomaktutredningen – utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män*. En del av dessa data har redan används och publicerats i Nyberg (1997). Eftersom sådana data är mycket ovanliga är det slöseri att inte använda dem, därav denna artikel. De finns dock endast i form av genomsnittstal för olika kategorier och inte på individnivå. För en redovisning av populations- och urvalsstorlekar, se sid 253.

finns endast tillgängliga på kategorinivå och för de två åren 1975 och 1994.

Ekonomiskt oberoende och autonoma hushåll

Under de senast decennierna har forskning om inkomstskillnader och i vilken utsträckning välfärdsstaten minskar dessa skillnader varit vanlig i Sverige och på andra håll. Syftet är vanligtvis att undersöka klassbaserad ojämlikhet och inkomstfördelningen mellan olika hushåll (t ex Björklund & Fritzell 1992; Fritzell 1991; Gustafsson & Uusitalo 1990; Jansson & Sandqvist 1993; Smeeding m fl 1990; Wilensky 1975). Implicit i dessa studier antas familjen utgöra en enhet med gemensamma intressen, där inkomster läggs samman och fördelas lika mellan familjemedlemmarna. Denna utgångspunkt bortser från inkomstskillnader mellan kvinnor och män och effekten av välfärdsstaten på dessa.

Så vitt jag känner till finns mycket få undersökningar av fördelningen av individuella inkomster mellan kvinnor och män och i vilken utsträckning välfärdsstaten minskar eller ökar dessa skillnader. Många forskare teoretiserar dock om sociala rättigheter och i vilken utsträckning de befordrar kvinnors ekonomiska oberoende och autonomi, särskilt de kvinnor som har vårdansvar. Hobsons (1990) utgångspunkt är att en oberoende inkomst ger kvinnor röst att förhandla om maktförhållanden inom familjen och även att lämna ett otillfredsställande förhållande;² O'Connor (1992) talar om personlig autonomi eller isolering från beroende; Lister (1994) och McLaughlin och Glendinning (1994) använder, analogt med Esping-Andersens "dekommodifikation", begreppet "defamilization", som definieras:

den utsträckning till vilken individuella vuxna kan vidmakthålla en socialt accepterad levnadsnivå, oberoende av familjereationer, antingen genom betalt arbete eller transfereringar (1994, s 65).

Som redan nämnts talar Orloff om:

kapaciteten att bilda och vidmakthålla ett autonomt hushåll [som] minskar tvånget för kvinnor att träda in i eller stanna i ett äktenskap på grund av ekonomisk sårbarhet (1993, s 321).

I denna artikel används det sistnämnda begreppet tillsammans med begreppet ekonomiskt o/beroende.

Så långt möjligt studeras här kvinnors och mäns individuella inkomster, inte hushållens. Det primära målet är att undersöka förändringar i kvinnors ekonomiska oberoende av män i familjer och kvinnors möjligheter att bilda och vidmakthålla autonoma hushåll oavsett om inkomsterna kommer från arbetsmarknaden eller välfärdsstaten. Syftet är inte att studera kvinnors och mäns ekonomiska välfärd. Inkomst ses här inte i första hand som ett uttryck för materiell välfärd, utan som ett uttryck för kontroll över resurser, vilka ökar kvinnors val och möjligheter att bestämma över sina egna liv. Man kan också argumentera för att ekonomisk välfärd inte endast är en fråga om konsumtionsnivå, utan att tillgången till en egen inkomst är en viktig aspekt av välfärd (Nyberg 1997).

För att undersöka om kvinnor har blivit mindre ekonomiskt beroende av män i familjer studeras sammanboende kvinnors och mäns inkomster. För att undersöka kvinnors möjligheter att bilda och vidmakthålla

2. Hobson använder Hirschmans (1970) begrepp "voice" och "exit".

hålla ett autonomt hushåll studeras främst ensamstående mödrars inkomster. Den ekonomiska situationen för ensamstående mödrar säger inte endast något om deras förhållanden, utan också något om sammanboende kvinnors. Ju bättre ensamstående mödrar klarar sig ekonomiskt, desto starkare är sammanboende kvinnors "fall-back position" och deras "exit-möjligheter", se s 250. Sainsbury (1999) argumenterar för att ensamstående mödrars inkomster, antingen från transfereringar eller avlönat arbete, utgör ett test på i vilken utsträckning som välfärdsstaten möjliggör för kvinnor att försörja sig oberoende av män. Ensamstående mödrars position i förhållande till välfärdsstaten utgör därmed också en indikator på de sociala rättigheternas betydelse för kvinnor generellt.

Kvinnors och mäns individuella disponibla inkomst

Individuell disponibel inkomst är inkomster från arbets- och kapitalmarknader, plus transfereringar från välfärdsstaten, minus skatter. *Tabell 1* visar skillnader mellan kvinnor och män 1975 och 1994, både föräldrar och personer utan barn. För de sistnämnda är jämförelsen begränsad till ålderskategorin 30–49 år, vilket beror på att ålder i sig självt påverkar inkomstnivån och inkomstpaketets sammansättning. Unga människor har i genomsnitt lägre inkomster och äldre personer har mindre marknadsinkomster och mer transfereringar i sina inkomstpaket. Vad gäller föräldrar är den statistik jag har tillgång till inte uppdelad på olika ålderskategorier.

Som framgår av tabell 1 har kvinnors disponibla inkomst stigit både i absoluta tal och relativt mäns. Ökningen är särskilt stor bland sammanboende kvinnor. Kategorin

ensamstående mödrar har den högsta genomsnittliga inkomsten bland kvinnor, den är högre än ensamstående mäns utan barn och 1994 nästan lika hög som sammanboende mäns utan barn. Man ska dock komma ihåg att den disponibla inkomsten här inte är korrigerad för familjestorlek, vilket innebär att per capita är ensamstående mödrars inkomster lägre.

Mäns inkomster har också stigit med ett undantag – ensamstående fäders, vars disponibla inkomster var lägre 1994 än 1975. Detta är den enda kategori för vilka individuell disponibel årsinkomst har sjunkit. De hade de högsta inkomsterna av alla på 1970-talet och det gäller också på 1990-talet, men skillnaderna i förhållande till andra kategorier var lägre det sistnämnda årtiondet.

Tabell 1. Individuell disponibel årsinkomst, samtliga, kronor i 1994 års priser, samt kvinnors andel av mäns individuella inkomst, procent, efter familjetyper, 1975 och 1994. Källa: Beräknat från data från Inkomstfördelningsundersökningen, SCB.

	1975	1994	Skillnad
<i>Ensamstående utan barn, 30–49 år</i>			
Kvinnor	103 486	124 608	+21 122
Män	119 745	133 468	+13 723
Andel procent	86	93	+7
<i>Ensamstående med barn</i>			
Kvinnor	142 440	154 230	+11 790
Män	199 697	178 669	-21 028
Andel procent	71	86	+15
<i>Sammanboende utan barn, 30–49 år</i>			
Kvinnor	81 106	121 687	+40 581
Män	138 027	156 292	+19 265
Andel procent	59	78	+19
<i>Sammanboende med barn</i>			
Kvinnor	67 556	115 751	+48 195
Män	155 855	175 787	+19 932
Andel procent	43	66	+23

Att döma av utvecklingen av individuell disponibel inkomst har sammanboende kvinnors ekonomiska beroende av män i familjen minskat kraftigt sedan 1970-talet och ensamstående kvinnors möjligheter att bilda och vidmakthålla ett autonomt hushåll ökat. Frågan är om denna situation är ett resultat av förändringar i inkomster från arbetsmarknaden, dvs kommodifiering, eller resultatet av utvecklingen av transfereeringar, dvs dekommodifiering.

Kommodifiering – inkomster från arbetsmarknaden

Arbetsmarknaden är den arena i det moderna samhället där de grundläggande socioekonomiska stratifierande processerna utspelas. Att delta i dessa processer som individ är viktigt. Människor som inte deltar på arbetsmarknaden är sårbara både vad gäller materiell välfärd och sociala rättigheter.

Den svenska välfärdsstaten har främjat kvinnors avlönade arbete, ekonomiska oberoende av män och möjligheter att bilda och vidmakthålla autonoma hushåll genom att tillhandahålla tjänster, särskilt barnomsorg, och genom transfereringar (Bergqvist & Nyberg 2001). Mycket forskning om kön och välfärdsstat drar slutsatsen att offentlig politik som stöder kvinnors sysselsättning utgör kärnan i en kvinnovänlig politik (se t ex Sainsbury 1994, 1996, 1999). Lönearbete ses som grundläggande för kvinnors ekonomiska oberoende av män, och kvinnors möjligheter att bilda och vidmakthålla autonoma hushåll.

Expansionen av offentligt finansierad barnomsorg och andra åtgärder för att underlätta avlönat arbete för kvinnor borde ha inneburit att kvinnors löneinkomster har stigit både i absoluta termer och relativt mäns mellan 1970-talet och 1990-talet. Som fram-

går av *tabell 2* är så också fallet relativt män i samtliga kategorier, men i absoluta termer endast för sammanboende kvinnor. De genomsnittliga löneinkomsterna för ensamstående kvinnor har minskat sedan 1970-talet.

Förändringar i genomsnittliga löneinkomster i respektive kategori är avhängigt av andelen i arbetskraften, andelen som arbetar hela året och som är heltidsarbetande samt av lön per tidsenhet. Sammanboende kvinnors löneinkomster har ökat relativt mycket, som ett resultat av att en högre andel ingår i arbetskraften, men också av att de i högre utsträckning arbetar hela året och heltid, däremot inte av att kvinnors lön per tidsenhet har ökat särskilt mycket i förhållande till mäns (Nyberg 1997). Sam-

Tabell 2. Genomsnittliga löneinkomster per år, samtliga, kronor i 1994 års priser, samt kvinnors genomsnittliga löneinkomster som andel av mäns, procent, efter familjetyp, 1975 och 1994. Källa: Beräknat från data från Inkomstfördelningsundersökningen, SCB.

	1975	1994	Skillnad
<i>Ensamstående utan barn, 30–49 år</i>			
Kvinnor	133 004	132 616	-388
Män	165 086	132 641	-32 445
Andel procent	81	100	+19
<i>Ensamstående med barn</i>			
Kvinnor	88 090	85 462	-2 628
Män	201 326	151 467	-49 859
Andel procent	44	56	+12
<i>Sammanboende utan barn, 30–49 år</i>			
Kvinnor	103 424	134 322	+30 898
Män	193 487	179 750	-13,737
Andel procent	53	75	+22
<i>Sammanboende med barn</i>			
Kvinnor	64 306	100 210	+35 904
Män	196 749	188 047	-8,702
Andel procent	33	53	+20

mantaget betyder det att sammanboende kvinnors ekonomiska beroende av män minskat genom kommodifiering.

För ensamstående mödrar är emellertid utvecklingen en annan. 1975 hade 86 procent av de ensamstående mödrarna löneinkomster, men denna andel var endast 76 procent 1994. Dessutom var inkomsterna lägre för de som hade inkomster. Det betyder att det var svårare på 1990-talet för ensamstående mödrar att på basis av sina löneinkomster bilda och vidmakthålla autonoma hushåll än på 1970-talet.

Utvecklingen för män är densamma som för ensamstående mödrar. En mindre andel av männen i alla kategorier är kommodifierade och deras inkomster är lägre. Det gäller särskilt ensamstående fäder.

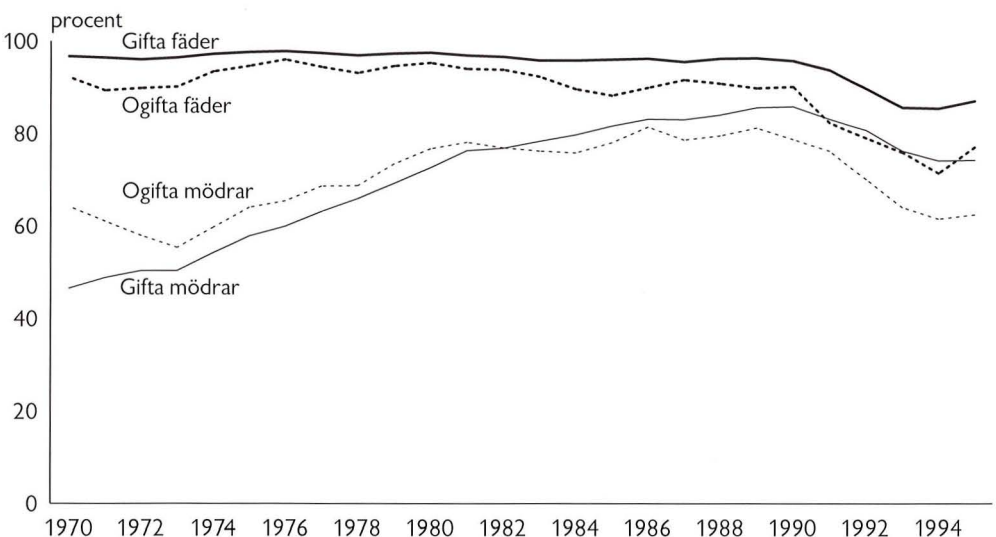
Den svenska välfärdsstaten har stimulerat kvinnors utbud av arbetskraft på arbetsmarknaden, men det hjälper inte om efterfrågan

på arbetskraft är låg, som var fallet i början av 1990-talet. Som en illustration av dessa förändringar sedan 1970 visas sysselsättningsnivån för föräldrar med förskolebarn i *figur 1*.

När det gäller mödrar var sysselsättningsgraden för ogifta högre än för gifta fram till början av 1980-talet. Därefter fortsatte gifta mödrars sysselsättning att öka, medan den för ogifta stagnerade. I början av 1990-talet minskade sysselsättningen dramatiskt i båda kategorierna, men mer för ogifta än gifta mödrar. Sysselsättningsgraden har varit lägre för ogifta fäder än för gifta sedan 1970. Skillnaden var emellertid mycket större i början av 1990-talet än tidigare.

Figur 2 visar att andelen arbetslösa ökade kraftigt i samband med den ekonomiska krisen i Sverige i början av 1990-talet. Arbetslösheten har varit högre för ogifta än för gifta föräldrar sedan 1970, men skillnaden blev mycket större på 1990-talet.

Figur 1. Sysselsättningsnivå för föräldrar med barn 0–6 år, 1970–95. Källa: Beräknat från AKU-data, SCB. Data är här indelat i gifta/ogifta och inte ensamstående/sammanboende som i tabellerna, vilket betyder att de inte är direkt jämförbara. De flesta människor är antingen ensamstående och ogifta eller gifta och sammanboende, men det finns också de som är sammanboende och inte gifta.

Andelen arbetslösa bland gifta mödrar och ogifta fäder var ungefär lika fram till mitten av 1980-talet. Då ökade arbetslösheten för ogifta fäder, medan den minskade för gifta mödrar. Som visades i figur 1 blev sysselsättningsnivån för de två kategorierna ungefär densamma i början av 1990-talet. I ett historiskt perspektiv är detta en unik situation eftersom män alltid tidigare varit sysselsatta i högre grad än kvinnor och särskilt i jämförelse med gifta mödrar. Man skall dock komma ihåg att gifta mödrar arbetar deltid i mycket högre grad än ogifta fäder och att antalet ogifta fäder är litet.

Det var fäder, både gifta och ogifta, som hade de starkaste positionerna på arbetsmarknaden på 1970-talet. Deras arbetskraftsdeltagande var högre än för män utan barn och högre än för kvinnor. De hade också högre löneinkomster. På 1990-talet var arbetskraftsdeltagandet högre för sammanboende män och kvinnor än för ensamstående av båda könen och de förstnämnda hade högre löneinkomster. De huvudsak-

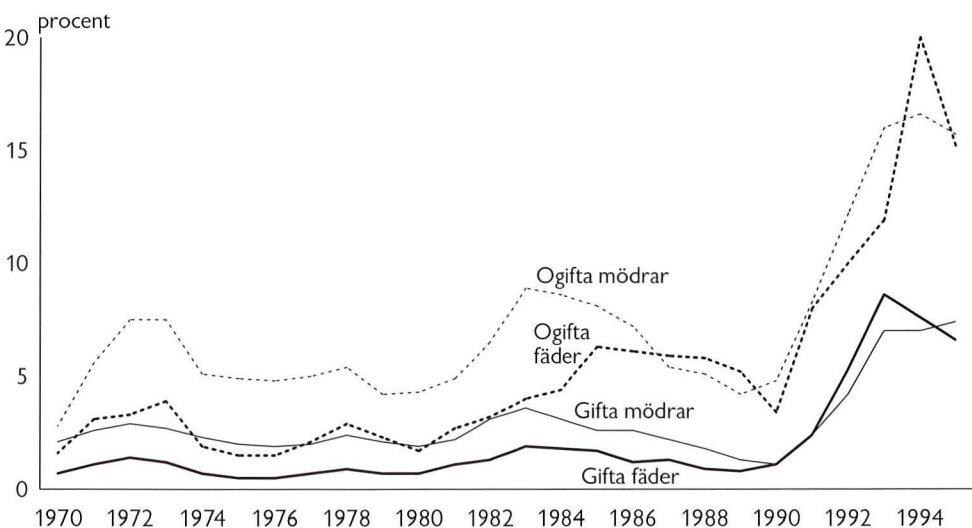
liga ”vinnarna”, om vi jämför 1975 och 1994, är sammanboende kvinnor, medan ”förlorarna” främst är ensamstående föräldrar, både mödrar och fäder.

Paradoxen är att sammanboende kvinnor är mindre ekonomiskt beroende av sina män idag än på 1970-talet tack vare avlönat arbete. Separerar de har dock deras möjligheter att försörja sig och sina barn på löneinkomster minskat kraftigt. Det vill säga, så länge kvinnor är sammanboende kan de bättre försörja sig och sina barn genom lönearbete, men skiljer de sig är det svårare än på 1970-talet.

Lönerelaterade transfereringar till män – inkomstprövade till kvinnor?

Välfärdsstatens transfereringar är ofta indelade dels i vad som refereras till som inkomstförsäkringar, eller som de kallas här, lönerelaterade transfereringar, vilka är beskattade, och dels i transfereringar av mer ”social” natur, vilka inte beskattas. Tanken

Figur 2. Andel arbetslösa föräldrar med barn 0–6 år, 1970–95. Källa: Beräknat från AKU-data, SCB.

med lönerelaterade transfereringar är att de skall jämna ut inkomsterna för samma individ över tid. Målet med transfereringarna av social natur, som här delats in i familjerelaterade och inkomstprövade transfereringar, är att jämna ut skillnader i ekonomiska förhållanden mellan personer med och utan barn, eller mellan personer med låga respektive höga inkomster.

Det har hävdats att statens transfereringar primärt gynnar typiskt manliga beteendemönster och manlig användning av tid (se t ex Orloff 1993; Sainsbury 1996). Avlönat arbete anses vara viktigare än oavlönat arbete, och många av välfärdsstatens kontanta transfereringar är kopplade till löneinkomster och de är dessutom vanligtvis mer generösa än de familjerelaterade och särskilt i förhållande till de inkomstprövade bidragen. Finns det en manlig bias i transfereringssystemet har den sin grund i könsarbetsdelningen mellan avlönat och oavlönat arbete.

En första hypotes är att män framför allt tar del av de lönerelaterade bidragen, medan kvinnor i första hand mottar familjerelaterade och inkomstprövade bidrag. En andra

är att män får högre summor än kvinnor, både därför att de lönerelaterade bidragen är mer generösa än de andra två slagen och därför att män har högre inkomster än kvinnor, vilket har betydelse för nivån i de lönerelaterade transfereringarna. Här undersöks om dessa hypoteser är riktiga genom att undersöka om kvinnors och mäns "transfereringspaketet" skiljer sig åt med avseende på andelen löne-, familjerelaterade och inkomstprövade transfereringar av transfereringar totalt. För att testa dessa hypoteser används data från 1994.

Tabell 3 visar att lönerelaterade bidrag utgör en stor andel av de totala bidragen för kvinnor och män utan barn, men en mycket mindre andel bland föräldrar, särskilt ensamstående föräldrar. Skillnaderna mellan kvinnor och män i varje kategori är liten.

Resultatet, att skillnaderna mellan könen inom varje kategori är liten, är kanske förvånande, givet att lönerelaterade bidrag antas favorisera män. En förklaring är att föräldrapenningen är en del av de lönerelaterade bidragen. En annan är att den genomsnittliga summan inte endast beror

Tabell 3. Andel löne-, familje- och inkomstrelaterade bidrag som andel av transfereringar totalt, efter kön och familjetyp, procent, 1994. Källa: Beräknat från data från Inkomstfördelningsundersökningen, SCB.

	Lönerelaterade	Familjerelaterade	Inkomstrelaterade	Totalt, kr
<i>Ensamstående utan barn, 30–49 år</i>				
Kvinnor	75	4	21	31 236
Män	83	0	17	36 746
<i>Ensamstående med barn</i>				
Kvinnor	39	36	25	91 546
Män	38	43	19	65 741
<i>Sammanboende utan barn, 30–49 år</i>				
Kvinnor	97	1	2	19 391
Män	96	0	4	21 877
<i>Sammanboende med barn</i>				
Kvinnor	69	24	7	41 296
Män	66	25	9	34 049

på löneinkomsternas storlek per tidsenhet, utan också på andelen personer inom varje kategori som får sådana inkomster och under hur lång tid (Nyberg 1997). En större andel kvinnor får t ex sjukpenning, men manliga mottagare får en högre summa i genomsnitt; den genomsnittliga summan under ett år blir därmed ungefär densamma. Män erhöll 1994 en större summa i arbetsmarknadsstöd än kvinnor. Orsaken till detta var att mäns arbetslöshet var högre än kvinnors. Dessutom fick arbetslösa män i genomsnitt en högre summa än arbetslösa kvinnor.

Av särskilt intresse är utvecklingen av föräldrapenningen, eftersom den representerar ett försök att förändra relationerna mellan könen. Föräldraförsäkringen introducerades 1974 och var då sex månader. 1994 var den 15 månader, vilket betyder att en mycket större andel av föräldrarna ett visst år fick föräldrapenning på 1990-talet än på 1970-talet. 1975 fick endast 3–4 procent av samtliga fäder och 13–14 procent av samtliga mödrar föräldrapenning. 1994 var andelen bland fäder runt 40 procent, bland ensamstående mödrar 50 procent, och bland sammanboende mödrar 58 procent, dvs ökningen har varit större för män än för kvinnor och könsrelationerna kan därmed sägas ha påverkats i viss utsträckning i en mer jämställd riktning.

Naturligtvis går de familjerelaterade bidragen – bidragsförskott och barnbidrag – endast till kvinnor och män med barn. Ensamstående föräldrar får dessa bidrag i högre grad än de som sammanbor. När det gäller barnbidraget beror det på att hela barnbidraget går till en person istället för att delas på två sammanboende personer. Ensamstående föräldrar får också bidragsförskott, vilket av naturliga skäl är mindre vanligt bland de som sammanbor.

Behovsprövade bidrag i form av socialbidrag och bostadsbidrag är vanligast bland ensamstående kvinnor och män, särskilt de med barn. Skillnaden mellan kvinnor och män i samma kategori är liten. Utgår man istället ifrån andelen kvinnor respektive män bland socialbidragstagare, finns det ingen anledning att tala om "fattigdomens feminisering" i Sverige. Kvinnor utgör inte den största gruppen av socialbidragstagare, utan det gör ensamstående män utan barn (Nyberg 1997).

Sammanfattningsvis finns det inget enkelt samband mellan könsskillnader i löneinkomster och andelen löne-, familjerelaterade och behovsprövade bidrag av de totala bidrag som går till kvinnor respektive män. Transfereringar till män kan inte sägas bestå av lönerelaterade bidrag i högre grad än för kvinnor, inte heller kan man säga att familjerelaterade eller inkomstprövade transfereringar i högre grad går till kvinnor. Kvinnor och män i samma kategori har likartade "transfereringspaket". Skillnaden mellan olika kategorier är mycket större än mellan könen.

Dekommodifiering – kvinnors och mäns inkomster från välfärdsstaten

Sysselsättning medför inte endast en inkomst utan kvalificerar också för lönerelaterade bidrag och vi får inte endast inkomster genom att arbeta för lön, utan också, som vi sett ovan, från välfärdsstaten. Här undersöker vi om kvinnor och män har blivit mer eller mindre dekommodifierade av välfärdsstaten i form av transfereringar mellan 1970-talet och 1990-talet.

Använder vi transfereringarnas andel av bruttoinkomsten (marknadsinkomster plus transfereringar) som ett mått på dekommodifiering av välfärdsstaten, är både kvinnor

och män mer dekommodifierade på 1990-talet än på 1970-talet och mödrar mer dekommodifierade än fäder (se tabell 4). Skillnaden mellan kvinnor och män utan barn är mycket liten.

Mäter vi istället dekommodifiering i antal kronor mottar mödrar större summor än fäder, men ensamstående och sammanboende män utan barn får större summor än kvinnor i samma kategorier, med undantag för män utan barn 1975.

Det är uppenbart att huvudansvar för vård av barn påverkar transfereringarnas storlek, både som andel av bruttoinkomsten men också i kronor räknat. Ensamstående föräldrar och sammanboende mödrar kan antas ha huvudansvaret för vård av barn, medan detta inte gäller en majoritet av de sammanboende fäderna. Ensamstående mödrar och fäder samt sammanboende mödrar får den största andelen av bruttoinkomsterna som transfereringar – 52, 30 respektive 29 procent 1994 och de får också de största summorna – 99 900, 70 900 respektive 45 800 kronor samma år.

Man kan dock argumentera för att det inte är föräldrarna som blivit mer dekommodifierade, eftersom en stor andel av

inkomsterna är tänkta för barnen; föräldrarna är endast förmedlare av pengarna. I samtliga tre kategorier spelar barnbidrag, vars syfte är att stödja barnen, en stor roll. För ensamstående mödrar är också bidragsförskottet av stor betydelse, vilket också är tänkt för barnen. Bidragsförskott kan också ses som en subvention av den frånvarande föräldern, vanligtvis fadern.

Det betonas ofta att när välfärdsstaten konsoliderades efter andra världskriget så var fokus på manliga försörjares risker – arbetslöshet, sjukdom, arbetsskador, ålderdom. Utifrån detta skulle kunna förväntas att sammanboende män är den mest dekommodifierade kategorin, dvs att de mottar de högsta summorna i transfereringar och främst i form av lönerelaterade sådana. Den största andelen av bidragen är också de lönerelaterade. Trots detta är ensamstående föräldrar den grupp som är mest dekommodifierad. En orsak till detta är att de får familjebidrag, en annan är att risken för arbetslöshet och sjukdom (deras egen och barnens) är högre för denna kategori än för andra.

När socialförsäkringssystemet byggdes upp var det i första hand den manliga

Tabell 4. Transfereringar som andel av bruttoinkomsten efter kön och familjetyp, procent, i 1994 års priser, 1975 och 1994. Källa: Beräknat från data från Inkomstfördelningsundersökningen, SCB.

	1975 (%)	1994 (%)	1975 (kr)	1994 (kr)
<i>Ensamstående utan barn, 30–49 år</i>				
Kvinnor	11	20	16 853	33 443
Män	6	21	11 052	39 333
<i>Ensamstående med barn</i>				
Kvinnor	40	52	67 490	99 900
Män	20	30	56 151	70 902
<i>Sammanboende utan barn, 30–49 år</i>				
Kvinnor	8	12	8 846	21 041
Män	4	11	9 783	24 231
<i>Sammanboende med barn</i>				
Kvinnor	21	29	18 732	45 810
Män	8	14	17 811	35 602

försörjarens risker man ville täcka. Män som inte kunde leva upp till den normen därför att de var arbetslösa, sjuka eller arbets-skadade, skulle ändå kunna försörja familjen. Den manliga försörjarnormen förutsatte att någon annan tog hand om barn och hushåll. Socialförsäkringssystemet är fortfarande i hög grad uppbyggt runt samma risker som tidigare, riskerna att drabbas av arbetslöshet och sjukdom är dock betydligt större för ensamstående föräldrar än för sammanboende och det är därför framför allt dessa kategorier får ta del av transfere-ringarna.

Men detta resonemang gäller endast om vi inte inkluderar pensionärerna. Om pensionerade kvinnor och män inkluderas, är män 65–74 år den mest dekommodifierade kategorin i genomsnitt, både relativt och absolut (omkring 158 000 kr). Det skall också påpekas att pensionerna utgör omkring hälften av de totala sociala utgifterna.

Minskar välfärdsstaten inkomstskillnaderna mellan könen?

Män har högre löneinkomster än kvinnor. Frågan är om välfärdsstaten minskar eller ökar dessa skillnader? Detta undersöks här genom att jämföra kvinnors andel av mäns marknadsinkomster med kvinnors andel av mäns bruttoinkomster (marknadsinkomster plus transfereringar) och disponibla inkomster (marknadsinkomster plus transfere-ringar minus skatter).

Tabell 5 visar att kvinnors marknadsinkomster är lägre än mäns i samtliga kategorier, men i lägre grad 1994 än 1975. Läger vi till transfereringarna är gapet oförändrat eller minskar beroende på kategori. 1994 ökade t ex ensamstående mödrars inkomst som andel av ensamstående fäders från 55 procent av marknadsinkomsten till 81 procent

Tabell 5. Kvinnors andel av mäns marknadsinkomster, bruttoinkomst och individuella disponibla inkomst, procent, 1975 och 1994. Källa: Beräknat från data från Inkomstfördelningsundersökningen, SCB.

	1975	1994
<i>Ensamstående utan barn, 30–49 år</i>		
Marknadsinkomster	77	92
+ transfereringar	81	91
- skatter, etc		
= disponibel inkomst	86	93
<i>Ensamstående med barn</i>		
Marknadsinkomster	46	55
+ transfereringar	61	81
- skatter, etc		
= disponibel inkomst	71	86
<i>Sammanboende utan barn, 30–49 år</i>		
Marknadsinkomster	52	75
+ transfereringar	53	76
- skatter, etc		
= disponibel inkomst	59	78
<i>Sammanboende med barn</i>		
Marknadsinkomster	32	52
+ transfereringar	37	63
- skatter, etc		
= disponibel inkomst	43	66

av bruttoinkomsten 1994. Bland sammanboende föräldrar var motsvarande siffror 52 och 63 procent. Tar vi med också skatterna minskar gapet ytterligare. Skatter är progressiva och eftersom män i allmänhet har högre inkomster än kvinnor, betalar de mer i skatt. Det betyder att det svenska socialförsäkrings- och skattesystemet minskar inkomstskillnaderna mellan kvinnor och män, stärker kvinnors ekonomiska oberoende av män och ökar kvinnors möjligheter att bilda och vidmakthålla ett autonomt hushåll.

Sammanfattning

Välfärdsstater har stor betydelse för kvinnors och mäns tillgång till inkomster genom

sociala rättigheter. Sociala rättigheter kan till exempel stödja kvinnors lönearbete genom att tillhandahålla tjänster, särskilt barnomsorg, men också genom föräldraledighet och föräldrapenning stärka kvinnors anknytning till och position på arbetsmarknaden. Den svenska välfärdsstaten har uppmontrat tvåförsörjarmodellen och kvinnors lönearbete sedan åtminstone 1970-talet. Frågan är om detta inneburit att kvinnor blivit mer ekonomiskt oberoende av män i familjen och om kvinnors möjligheter att forma och vidmakthålla autonoma hushåll har ökat mellan 1975 och 1994.

Den disponibla inkomsten har ökat för kvinnor både relativt män och i absoluta termer. Det betyder, i enlighet med diskussionen ovan, att sammanboende kvinnor var mindre ekonomiskt beroende av män på 1990-talet än på 1970-talet. Detta är i huvudsak ett resultat av högre löneinkomster men också av transfereringar knutna till lönen, dvs sammanboende kvinnor har blivit såväl mer kommodifierade som dekommodifierade. Ensamstående mödrar (och fäder) drabbades hårt på 1990-talet av

arbetslöshet och lägre sysselsättningsgrad. Deras möjligheter att bilda och vidmakthålla autonoma hushåll genom löneinkomster har minskat. Transfereringarna har dock ökat, dvs de har blivit mindre kommodifierade och mer dekommodifierade mellan 1975 och 1994. Det betyder också att sammanboende mödrars "fall-back position" och "exit-möjligheter" i så måtto har försämrats, se s 242.

Medan ensamstående mödrar i högre utsträckning än sammanboende mödrar kunde försörja sig själva och sina barn genom avlönat arbete på 1970-talet, är det inte fallet på 1990-talet. En orsak kan möjligen vara att arbetsgivare idag uppfattar sammanboende mödrar som stabilare arbetskraft än ensamstående föräldrar. Sammanboende mödrar kan i 1990-talets, trots allt, mer jämställda samhälle, åtminstone delvis dela på värden av barn med fäderna, vilket knappast var fallet på 1970-talet och vilket är mycket svårare för ensamstående föräldrar.

Utvecklingen visar också att även om välfärdsstaten på olika sätt försöker påverka kvinnors arbetskraftsutbud i positiv rikt-

Tabell 6. Utvecklingen av kommodifiering/löneinkomster, dekommodifiering/transfereringar och disponibel inkomst mellan 1975 och 1994.

	Kommodifiering löneinkomster	Dekommodifiering transfereringar	Disponibel inkomst
<i>Ensamstående utan barn, 30–49 år</i>			
Kvinnor	–	+	+
Män	–	+	+
<i>Ensamstående med barn</i>			
Kvinnor	–	+	+
Män	–	+	–
<i>Sammanboende utan barn, 30–49 år</i>			
Kvinnor	+	+	+
Män	–	+	+
<i>Sammanboende med barn</i>			
Kvinnor	+	+	+
Män	–	+	+

ning, genom att till exempel tillhandahålla barnomsorg, måste där också finnas en efterfrågan på arbetskraft. Det var inte fallet i början av 1990-talet. Valfärdsstatens utgifter ökade då dramatiskt, medan inkomsterna sjönk. En sådan situation är naturligtvis inte hållbar i längden.

Ensamstående mödrars inkomster bestod på 1990-talet i mindre grad av löneinkomster och en högre grad av transfereeringar, både i absoluta och relativa tal, än på 1970-talet. Ibland brukar detta beskrivas i termer av att kvinnor har gått från beroende av individuella män till beroende av välfärdsstaten. Att vara beroende av välfärdsstaten som mottagare av transfereringar är dock signifikant annorlunda än att vara beroende av en individuell man. Valfärdsstaten har inneburit stora fördelar för kvinnor. Det skall dock också påpekas att en stor andel av transfereringarna bara passerar genom mödrarnas händer till deras barn och också att bidragsförskott kan ses som en subvention av frånvarande fäder istället för som en inkomst för modern.

För män har utvecklingen inneburit minskade löneinkomster och ökat beroende av välfärdsstaten, eller om man använder ett annat begrepp – män har blivit mer dekommodifierade och därigenom mindre beroende av individuella arbetsgivare och arbetsmarknaden. Detta föranleder en fråga om terminologi. Kvinnor uppfattas som ”beroende” av välfärdsstaten. Män i samma situation ses inte som beroende, utan som oberoende av marknaden, dvs ”dekommodifierade”. Medan kvinnors beroende av välfärdsstaten uppfattas som ett tecken på svaghet och brist på makt, stärker dekommodifiering (den manlige) arbetaren och ses som en källa till makt. Detta visar att den status som associeras med att vara ”beroende” är socialt konstruerad. Begreppet

appliceras med stor beredvillighet, och med större moraliskt innehåll, på kvinnor än på män. Män är per definition oberoende, medan motsatsen gäller för kvinnor.

Referenser

- Bergqvist C & Nyberg A (2001) "Welfare State Restructuring and Childcare in Sweden" i Mahon R & Michel S (red) *Child Care Policy at the Crossroads: Gender and Welfare State Restructuring*. Routledge, New York.
- Björklund A & Fritzell J (1992) *Inkomstfördelningens utveckling*. Bilaga 8 till Långtidsutredningen 1992. Finansdepartementet, Stockholm.
- Borchorst A & Siim B (1987) "Women and the Advanced Welfare State – a New Kind of Patriarchal Power?" i Showstack Sasson A (red) *Women and the State*. Hutchinson, London.
- Daly M (2000) *The Gender Division of Welfare. The Impact of the British and German Welfare States*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Duncan S (1996) "The Diverse Worlds of European Patriarchy" i Garcia-Ramon M D & Monk J (red) *Women of the European Union. The Politics of Work and Daily Life*. Routledge, London och New York.
- Esping-Andersen G (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Cambridge.
- Esping-Andersen G (1999) *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford University Press, Oxford.
- Esping-Andersen G & Korpi W (1987) "From Poor Relief to Institutional Welfare States" i Erikson R m fl (red) *The Scandinavian Model*. Sharpe, New York.
- Fritzell J (1991) *Inte av marknaden allena: Inkomstfördelningen i Sverige*. Institutet för social forskning, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Gustafsson B & Uusitalo H (1990) "Income Distribution and Redistribution During Two Decades: Experiences from Finland and Sweden" i Persson I (red) *Generating Equality in the Welfare State. The Swedish Experience*. Norwegian University Press, Oslo.
- Hernes H (1987) *Welfare State and Women Power*. Norwegian University Press, Oslo.
- Hirdman Y (1990) "Genussystemet" i *Demokrati och Makt i Sverige*. Maktutredningens huvudrapport, SOU 1990:44, Fritzes, Stockholm.

- Hirschman A O (1970) *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Hobson B (1990) "No Exit, No Voice: Women's Economic Dependency and the Welfare State" *Acta Sociologica* 33.
- Jansson K & Sandqvist A (1993) *Inkomstfördelningen under 1980-talet*. Bilaga 19 till Långtidsutredningen 1992. Finansdepartementet, Stockholm.
- Korpi W & Palme J (1998) "The Paradox of Redistribution and the Strategy of Equality: Welfare State Institutions, Inequality and Poverty in the Western Countries" *American Sociological Review* 63:661-687.
- Lewis J (1993) "Introduction: Women, Work, Family and Social Policies in Europe" i Lewis J (red) *Women and Social Policies in Europe. Work, Family and the State*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Lewis J (1997) "Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts" *Social Politics* (summer).
- Lewis J & Ostner I (1991) "Gender and the Evolution of European Social Policies" Paper presenterat på CES Workshop on Emergent Supranational Social Policy: The EC's Social Dimension in Comparative Perspective, Center for European Studies, Harvard University.
- Lister R (1994) "She has Other Duties – Women, Citizenship and Social Security" s 31–44 i Baldwin & Falkenham (red) *Social Security and Social Change*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead.
- McFate K, Smeeding T & Rainwater L (1995) "Markets and States: Poverty Trends and Transfer System Effectiveness in the 1980s" i McFate K, Lawson R & Wilson W J (red) *Poverty Inequality and the Future of Social Policy. Western States in the New World Order*. Russell Sage Foundation, New York.
- McLaughlin E & Glendinning C (1994) "Paying for Care in Europe: Is there a Feminist Approach?" s 52–69 i Hantrais & Mangan (red) *Family Policy and the Welfare of Women*. Cross-National Research Papers, 3rd Series, Cross-National Research Group, European Research Centre, Loughborough.
- Nyberg A (1997) *Kvinnor, män och inkomster. Jämställdhet och ekonomiskt oberoende*. SOU 1997:87. Fritzes, Stockholm.
- O'Connor J S (1992) "Citizenship, Class, Gender and the Labour Market: Issues of De-commodification and Personal Autonomy" Paper presenterat på konferensen Comparative Studies of Welfare State Development: Quantitative and Qualitative Dimensions. University of Bremen, 3-6 September.
- Orloff A (1993) "Gender and the Social Rights of Citizenship" *American Sociological Review*, 58:303–28.
- Palme J (1990) *Pension Rights in Welfare Capitalism: The Development of Old-age Pensions in 18 OECD Countries 1930 to 1985*. Avhandling, Institutet för social forskning, Stockholms universitet.
- Pierson P (1996) "The New Politics of the Welfare State" *World Politics* 48.
- Sainsbury D (1994) *Gendering Welfare States*. Sage, London.
- Sainsbury D (1996) *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sainsbury D (red) (1999) *Gender and Welfare State Regimes*. Oxford University Press, Oxford.
- Siaroff A (1994) "Work, Welfare and Gender Equality: A New Typology" i Sainsbury D (red) *Gendering Welfare States*. Sage, London.
- Singh R (1998) *Gender Autonomy in Western Europe. An Imprecise Revolution*. Macmillan, London.
- Smeeding T, Rainwater L, Rein M, Hauser R & Schäber G (1990) "Income Poverty in Seven countries. Initial Estimates from the LIS Database" i Smeeding T, O'Higgins M & Rainwater L (red) *Poverty, Inequality and Income Distribution in Comparative Perspective*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead.
- SOU 1998:6 *Ty Makten är din ... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*. Fritzes, Stockholm.
- Stephens J D (1996) "The Scandinavian Welfare States: Achievements, Crisis and Prospects" i Esping-Andersen G (red) *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*. Sage Publications, London.
- Walby S (1994) "Methodological and Theoretical Issues in the Comparative Analysis of Gender Relations in Western Europe" *Environment and Planning*.
- Wilensky H (1975) *The Welfare State and Equality*. University of California Press, Berkeley.

Urvals- och populationsstorlek för undersökningarna år 1975 och 1994.

	1975		1994	
	urval	population	urval	population
<i>Ensamstående utan barn, 30–49 år</i>				
Kvinnor	72	89 602	277	179 870
Män	244	217 512	622	369 244
<i>Ensamstående med barn</i>				
Kvinnor	621	145 578	350	225 580
Män	44	13 513	57	30 612
<i>Sammanboende utan barn, 30–49 år</i>				
Kvinnor	645	176 255	743	222 498
Män	497	155 895	614	187 524
<i>Sammanboende med barn</i>				
Kvinnor	5 300	962 071	2 711	815 663
Män	5 300	962 071	2 715	817 009